

ЛУКАШЕВИЧ М.П.

КОНЦЕПЦІЯ ГУМАНІТАРНОЇ ОСВІТИ – ЗАКОНОМІРНИЙ КРОК НА ШЛЯХУ РЕФОРМУВАННЯ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Актуалізація проблеми гуманізації освіти обумовлена процесом реформування системи освіти і виховання в Україні, викликаним радикальними змінами, що відбуваються у світі та українському суспільстві на шляху незалежності в напрямі гуманізації та демократизації всіх сфер соціального життя та переходом до ринкової економіки. Складний та різноплановий процес соціальних змін, що охоплює всі сфери суспільства і освіту зокрема, вимагає підвищення ролі особистості в усіх сферах суспільного життя. На радикальну перебудову сфери освіти орієнтує нас Державна національна програма "Освіта" ("Україна ХХІ століття"), в якій гуманістичний контекст послідовно "пронизує" всю структуру цього важливого і на сьогодні теоретичного і методологічного документа.¹

Дійсно, визначене як стратегічне у реформуванні освіти завдання – відродження і розбудова національної системи освіти, включає в себе гуманістичні цінності-цілі: формування освіченої, творчої особистості, становлення її фізичного і морального здоров'я, забезпечення пріоритетності розвитку людини, відтворення й трансляції культури і духовності в усій різноманітності вітчизняних і світових зразків.

Серед пріоритетних напрямків реформування передбачено досягнення якісно нового рівня у вивченні базових навчальних предметів: української та іноземних мов, історії, літератури, математики та природничих наук. А також – забезпечення у кожному навчально-виховному закладі відповідних умов для виховання фізично та психічно здорової особи. Чільне місце займає гуманістичний напрям і серед основних шляхів реформування освіти. Подолання девальвації загальнолюдських гуманістичних цінностей та національного нігілізму, відірваності освіти від національних джерел мало б розчистити освітянський духовний простір для впровадження гуманістичних цінностей у навчально-виховний процес. А відхід від засад авторитарної педагогіки, що утвердилася у тоталітарній державі і спричинила нівелювання природних задатків і можливостей, інтересів усіх учасників освітнього процесу повинен забезпечити сприятливі умови для творчої самореалізації і розкриття творчого людського потенціалу всіх учасників навчального процесу.

Гуманістична спрямованість Програми чітко визначена у принципах її реалізації. Перш за все така спрямованість закладена в принципах гуманізації та гуманітаризації освіти, навколо яких, як на міцному людиноцентристському фундаменті, вибудовано інші принципи ясно вираженого гуманістичного сенсу: демократизації освіти, її національної спрямованості та відкритості, безперервності, багатокладності та варіантності. Особливої значущості в сучасному суспільстві набуває підтвердження принципу нероздільності навчання і виховання, що полягає в їх органічному поєднанні, підпорядкуванні змісту навчання і виховання формуванню цілісної та всебічно розвиненої особистості.

У своїй сукупності і взаємодії ці принципи визначили напрями і шляхи реформування змісту гуманітарної освіти. У галузі гуманітарної освіти було визначено такі основні напрями: формування гуманітарного мислення, опанування рідною, державною та іноземною мовами; прилучення до літератури, музики, образотворчого мистецтва, надбань народної творчості, здобутків української та світової культури; осмислення історичних фактів, подій і явищ, різноманітності шляхів людського розвитку; формування світоглядної, правової, моральної, політичної, художньо-естетичної, економічної, екологічної культури, утвердження пріоритетів здорового способу життя людини; відображення в змісті історичної освіти закономірностей історичного розвитку, широке вивчення українознавства, етнічної історії та етногенези українців, інших народів держави.

¹ Див.: Державна національна програма «Освіта» («Україна ХХІ ст.»). – К.: Райдуга, 1994. – С. 8-9.

Слід відзначити послідовність і системність впровадження гуманістично спрямованих реформ у всі рівні української освіти – загально-середньої, професійної і вищої. Так, наприклад, серед пріоритетних напрямів вищої освіти визначені демократизація, гуманізація та гуманітаризація навчально-виховного процесу, органічне поєднання в ньому національного та загальнолюдського начал.

Ознакою комплексного підходу до розробки “гуманістичної лінії” в Програмі вбачається поширення завдань гуманізації і на таку важливу сферу, як управління освітою, без чого процес реформування був би з перших кроків щодо його реалізації приречений на нерозуміння і супротив адміністративних освітянських структур. Ще однією ознакою продуманості та практичної зорієнтованості Програми є, на наш погляд, передбачене нею реформування на гуманістичних засадах наукової діяльності в системі освіти. Стратегічним завданням реформування освітянської науки визначено серед інших надання динамічного розвитку гуманітарним, соціально-економічним, природничим і технічним наукам для забезпечення високої якості загальної та фахової підготовки, удосконалення системи навчання та виховання.

Таким чином, у Державній національній Програмі “Освіта “ (Україна ХХІ століття)” закладено гуманістичні засади здійснення освітньої реформи, що “пронизують” стратегічні завдання, включені до пріоритетних напрямів і шляхів реформування, представлені у всіх принципах реалізації Програми, закладені в шляхах реформування змісту загальноосвітньої підготовки та напрямках реформування змісту гуманітарної освіти зокрема. Цим було створено теоретичне методологічне підґрунтя для подальшого наукового пошуку та інституалізації гуманістичної ідеї як однієї з головних у теоретичному обґрунтуванні законотворчих та практичних кроків здійснення освітньої реформи в Україні.

Слід зазначити, що ця програма не була позбавлена деяких вад, але не втратила своєї теоретичної і практичної значущості для подальшої гуманізації та гуманітаризації освіти в Україні.

Наступним кроком у цьому напрямі було створення Проекту Концепції гуманізації та гуманітаризації освіти в Україні (1995 р.). У ньому гуманізація освіти трактується як утвердження на всіх освітніх рівнях та всіх формах навчально-виховного процесу людини, як найвищої соціальної цінності, у найповнішому розкритті її здібностей та задоволенні різноманітних освітньо-виховних потреб, забезпеченні гармонії стосунків людини і навколишнього середовища, суспільства і природи.

Гуманізація в цьому Проекті означає спрямованість на формування особистості, активне засвоєння нею у загальноосвітній та вищій школі тих норм і моралі, які вироблені людством протягом його багатовікової історії.

Порівняльний аналіз текстів Проекту і незабаром прийнятих Концептуальних засад гуманітарної освіти в Україні (1996 р.) показує, що основні положення цього Проекту знайшли свій подальший розвиток в Концептуальних засадах, але вже як теоретичні засади реформування гуманітарної сфери, та були суттєво розширені як в структурному, так і в змістовному аспектах. Концептуальні засади, як і Проект, продовжували і розвивали ідеї та підходи, задекларовані в Програмі “Освіта (Україна ХХІ століття)”.

Творення і впровадження Концепції гуманітарної освіти в Україні (Вища школа) – це відповідь на виклик часу як глобального, так і внутрішнього характеру.

Глобальні виклики пов’язані перш за все зі змінами у світовій системі ціннісних орієнтацій та соціальних нормативів, які визначають поступ людської цивілізації на порозі третього тисячоліття. Зокрема йдеться про значне посилення особистісного начала у всіх сферах суспільного життя. Свідома діяльність індивіда, який, прагнучи створити нову реальність, керується критеріями знання, професіоналізму, усвідомленням власної відповідальності як за себе, так і за суспільство в цілому – одна з домінуючих тенденцій початку ХХІ століття.

Отже, нагальною потребою освіти, і в першу чергу в нашій країні, постає необхідність приведення змісту і методики організації навчального процесу у відповідність до таких системних змін.

Ще одним глобальним викликом цивілізаційного розвитку, безпосередньо пов'язаним із попереднім, є актуалізація іншої глобальної закономірності – повернення проблеми людини на авансцену сучасної суспільної теорії та практики, помітним зростанням інтересу до гуманістичних питань. Сучасна світова гуманістика виходить з того, що саме людина, її права та обов'язки, запити і потреби мають перебувати в центрі уваги держави і суспільства. Ідея олюднення усього простору соціальних відносин, визнання неповторності, самотності кожної людини за вищу цінність визначає як стратегічну мету демократичної держави, так і зміст політичної діяльності.

Отже, ці та інші глобальні виклики в деякій мірі обумовлюють та актуалізують внутрішні політичні, соціально-економічні та культурні потреби українського суспільства. Зокрема радикальні зміни, що відбуваються у державі й у нашому суспільстві, спричинені ними гуманістичні й демократичні зрушення у світогляді, ідеології, науці і культурі потребують формування та впровадження нової концепції гуманітарної освіти, яка має стати основою підготовки студентської молоді до самостійної, активної та творчої життєдіяльності в нових соціальних і культурних умовах, важливим чинником формування особистості сучасного типу, свідомого громадянина України, патріота незалежної української держави.

Необхідність нової концепції гуманітарної освіти зумовлена і сутністю державотворчого процесу, утвердженням України як демократичної суверенної держави. Досягнення цієї мети неможливе, якщо до її будівництва не включаться мільйони, які свідомо обирають незалежність, свободу, демократію, право на вільний вибір і самореалізацію за основу власної смислоутворювальної життєвої програми.

За таких умов особливого значення набуває пріоритет гуманістичних цілей та суспільних завдань для перехідного суспільства, яке відчуває на собі тягар кризових негараздів, перебуває в ситуації загострення проблем соціального буття людини, насамперед молоді.

При цьому гуманістичне оновлення та впровадження ідеї гуманізму має охоплювати всі категорії молоді, що навчається – від учнів до студентів, незалежно від профілю навчання і професійної спеціалізації. Виховання такої свідомості – важлива функція гуманітарної освіти, яка має здійснюватися на загальнодержавному рівні, охоплювати всі ланки освіти і виховання, дошкільні, середні загальноосвітні, професійно-технічні навчально-виховні та вищі навчальні заклади.

Слід зазначити, що основні концептуальні положення – мета, цілі, принципи та напрями реалізації Концептуальних засад орієнтовані на всі рівні освіти, а їх спрямованість на вищу освіту варто розглядати як “найвищу планку досягнень”, на яку мають орієнтуватися всі інші рівні освіти. Адже вся система освіти, починаючи з 1-го класу загальноосвітньої школи, має визначатися щодо їх змісту, як вихідних результатів-досягнень всієї освітньої системи. (Хоча деякі важливі орієнтири загальноосвітньої школи та професійно-технічних училищ – обов'язкове викладання інтегруючих курсів “Українознавство” та “Людина і світ” – були зафіксовані безпосередньо в тексті Концептуальних засад²). Особливого значення для такої орієнтації мають основні принципи гуманітарної освіти.

Поняття “принцип”, як відомо, походить від латинського *principium* – основа, початок і означає основне, вихідне положення тої чи іншої теорії, вчення і т.ін.³. Принципи гуманітарної освіти охоплюють найважливіші системотворячі теоретичні та методологічні

² Див.: Концептуальні засади гуманітарної освіти в Україні (вища школа) // Нормативно-методичні матеріали з виховної роботи / Укл. В.І. Рябченко. – К.: Видавн. центр НАУ, 2001. – С.158.

³ Див.: Словарь иностранных слов – 7-е изд., перераб. – М.: Русск. язык, 1980. – С.409

положення, дотримання та реалізація яких обумовить створення та ефективне функціонування гуманітарної освіти, як цілісної системи гуманітарних знань та організаційних і методичних засобів їх впровадження на всіх рівнях освіти в Україні.

В Концептуальних засадах представлені принципи, що можуть бути об'єднані в такі групи: теоретично-фундаментальні, об'єднуючо-міждисциплінарні та окреслюючо-обмежувальні.⁴

Теоретично-фундаментальні принципи об'єднують головні сенсо-утворюючі ідеї та теорії гуманітарної освіти. Вони включають принципи: людиноцентризму, фундаментальності та системності.

Головний сенс *принципу людиноцентризму* полягає в забезпеченні реалізації центральної ідеї гуманістичної освіти – людини, як найвищої суспільної цінності і кінцевої мети суспільного розвитку. Навколо цієї ідеї та задля її реалізації мають вибудовуватись всі складові елементи гуманітарної освіти.

Сенсом *принципу фундаментальності* є спрямування гуманітарної освіти на висвітлення (викладання, вивчення) найбільш вагомих наукових досягнень у цій галузі наукового пізнання, теорій, напрямів, шкіл, що набули світового визнання, знайшли авторитетне практичне підтвердження.

Завершує цю групу *принцип системності*. Його сенс – в забезпеченні висвітлення гуманітарного знання у розмаїтті взаємовідносин та взаємозв'язків усіх його складових частин, у зв'язку з досягненнями гуманітарних, організаційних, природознавчих, технічних, технологічних наук. Цей принцип забезпечує цілісність гуманітарної освіти як єдиного комплексу спеціалізованого знання про суспільство, державу, людину і культуру з загальнонауковими уроками історії, поступом цивілізації.

До *об'єднуючо-міждисциплінарної групи* входять принципи, сенсом яких виступає поєднання (інтеграція) гуманістичних аспектів (складових) різних навчальних дисциплін та сфер гуманітарної освіти навколо принципів першої групи та забезпечення гуманістичної спрямованості навчально-виховного процесу в цілому. Складові цієї групи – принципи єдності: логічного та історичного, національного та загальнолюдського, суспільного та особистісного, теорії та практики, а також єдності навчання і виховання. Кожен із принципів спрямовує гуманітарну освіту (або її елементи) на втілення в навчально-виховний процес відповідних інтегруючих складових ідеї гуманізму.

Так, *принцип єдності логічного та історичного* характеризує співвідношення реального суспільного поступу і його відображення в теоретичному мисленні та навчально-виховному процесі, зобов'язує до всебічності, повноти вивчення та висвітлення проблеми людини.

У той час, як *принцип єдності національного та загальнолюдського* спрямовує гуманітарну освіту на об'єктивне висвітлення особливого і загального в історії та культурі народів світу, сприяє усвідомленню долі, історичної місії свого народу, вивченню і висвітленню рідної історії та історії інших країн, застерігає навчально-виховний процес від космополітичних збочень, нехтування надбаннями світової та національної гуманітаристики. Врахуванню мета-, мега- та мікрорівнів взаємодії людини з оточуючим середовищем сприяє *принцип єдності суспільного та особистісного*. Він орієнтує навчально-виховний процес на висвітлення органічного взаємозв'язку людини і суспільства, природи і культури, взаємин особистостей, як суб'єктів суспільно-історичної практики.

Принцип єдності теорії та практики засвідчує факт взаємозалежності гуманітарної теорії і соціальної практики, активну роль гуманітарної теорії у справі вдосконалення суспільного життя. Він сприяє формуванню громадянської позиції особистості, що навчається.

⁴ Див.: Концептуальні засади гуманітарної освіти... - С.159-160.

Особливого сенсу в трансформації вищої освіти на гуманістичних засадах набуває *принцип єдності навчання та виховання*. Оволодіння особистістю науково-гуманітарними знаннями та виховання її як людини і громадянина, патріота України пронизує усі рівні освіти. Ця вимога забезпечується єдністю всіх ланок навчально-виховного процесу, всіх освітніх установ та організацій.

Завершуюча група принципів – *окреслюючо-обмежувальна* – має на меті оберіг, засторогу освіти від проникнення антиподів гуманістичним ідеям та обмеження і окреслення сфер впливу гуманітарної освіти.

Зокрема, принциповий характер носить заборона будь-якої пропаганди, несумісної з сутністю і призначенням засобів гуманітарного навчання насильства, жорстокості, війни, людиноненавистницьких теорій, а також поглядів державоруйнівного змісту.

Обмежувально-регламентуючий контекст має положення Концептуальних засад, що гуманітарна освіта в державних вузах України має світський характер. Державні заклади освіти в Україні відокремлені від церкви, мають світський характер. Втім, це не виключає можливості проведення спільних акцій, що мають гуманістичну мету, з навчальними закладами, заснованими релігійними організаціями.

У своїй сукупності і взаємодії розглянуті принципи забезпечують науковий характер гуманітарної освіти. Адже вона формується на викристалізованих вітчизняним та зарубіжним досвідом розвитку науки, освіти (навчання) та виховання, доведених теорією та перевірених практикою знаннях. Це, у свою чергу, створює наукові засади та практичну можливість чіткого визначення мети гуманізації, як орієнтиру в здійсненні процесу реформування.

Головною метою гуманітарної освіти є залучення учнів та студентів до освоєння передових наукових знань, досягнень вітчизняної та світової науки в цій галузі пізнання та практики, історичного досвіду народів України, формування культури творчого мислення, наукового світогляду, моральної позиції особистості, виховання патріота і громадянина України як незалежної держави.

Стратегічними завданнями гуманітарної освіти визначається необхідність формування: почуття національної гідності громадянина України; повага до законів України; політичної культури особистості; соціальної активності та гуманістичного мислення; працьовитості, ініціативності, цілеспрямованості, відповідальності та інших провідних характеристик всебічно розвиненої особистості; поваги до народів та культур світу; миротворчої дієздатності, толерантності, моральної цілісності, духовної самовимогливості людини; екологічного мислення та поведінки.

Як бачимо, виховання в процесі гуманітарної освіти рис, якостей та почуттів учнів і студентів виступає підґрунтям у формуванні готовності української молоді до участі в соціальному житті на засадах гуманізму.

ЖАДЬКО В.А.

ДУХОВНО-СВІТОГЛЯДНІ СВОБОДИ ТА ЇХ ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Роздумуючи про вічне, духовне, нетлінне, не слід сумніватись у тому, що "в житті" суспільства такого стану ніколи не буде. Життя - це найконкретніший стан душі конкретної людини, яка не відчужує від себе те, що може належати тільки їй виключно їй. Для підкріплення сказаного декілька посилок на абсолютні авторитети.

Перше, посилення, звичайно, на Дух Святого Письма як Дух Загальнолюдської Мудрості. Ось яка мотивація поведінки пропонується в Нагірній Проповіді: "Не збирайте собі скарби на землі, де моль і іржа знищують і де злодії підкопують і крадуть; Але збирайте собі скарби на небі, де ні моль, ні іржа не знищують і де злодії не підкопують і не крадуть;